

Περιεχόμενα

Πρόλογος του Γεωργίου Νικολάου	15
Εισαγωγή	17

ΜΕΡΟΣ Α΄ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Κεφάλαιο 1: Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού	25
1.1 Ορισμός και χαρακτηριστικά του σχολικού εκφοβισμού	25
1.1.1 Ιστορική εξέλιξη	25
1.1.2 Εννοιολογική αποσαφήνιση του όρου	27
1.2 Βασικές μορφές του σχολικού εκφοβισμού	32
1.2.1 Σωματικός εκφοβισμός	33
1.2.2 Λεκτικός εκφοβισμός	34
1.2.3 Κοινωνικός εκφοβισμός	35
1.2.4 Ηλεκτρονικός εκφοβισμός	37
1.3 Οι ρόλοι των εμπλεκόμενων μαθητών στον σχολικό εκφοβισμό	42
1.3.1 Ο ρόλος, τα χαρακτηριστικά και η συμπεριφορά του θύτη	43
1.3.2 Ο ρόλος, τα χαρακτηριστικά και η συμπεριφορά του θύματος	45
1.3.3 Ο ρόλος, τα χαρακτηριστικά και η συμπεριφορά του θύτη-θύματος	47
1.3.4 Ο ρόλος, τα χαρακτηριστικά και η συμπεριφορά των μαθητών-παρατηρητών	49
1.4 Η εμφάνιση του σχολικού εκφοβισμού κατά τη σχολική ηλικία	51
1.5 Χώροι εμφάνισης του σχολικού εκφοβισμού	52
1.6 Οι συνέπειες του σχολικού εκφοβισμού	54
1.6.1 Οι συνέπειες για τον μαθητή-θύμα	54
1.6.2 Οι συνέπειες για τον μαθητή-θύτη	59
1.7 Τρόποι αντίδρασης των μαθητών-θυμάτων απέναντι στον σχολικό εκφοβισμό	61
1.8 Ο ρόλος των φιλικών σχέσεων του μαθητή-θύματος κατά την εκδήλωση του σχολικού εκφοβισμού	72

Κεφάλαιο 2: Αλλοδαποί μαθητές με αναπηρία	77
2.1 Το χαρακτηριστικό της διαφορετικής εθνοπολιτισμικής προέλευσης	77
2.2 Το χαρακτηριστικό της αναπηρίας	81
2.2.1 Κινητικές αναπηρίες	83
2.2.2 Αισθητηριακές αναπηρίες ακοής	84
2.2.3 Αισθητηριακές αναπηρίες όρασης	87
2.3 Η συνύπαρξη των χαρακτηριστικών της διαφορετικής εθνοπολιτισμικής προέλευσης και της αναπηρίας	89

Κεφάλαιο 3: Η σχέση ανάμεσα στον εκφοβισμό, την ετερότητα

και τη διάκριση	93
3.1 Η έννοια της ετερότητας	93
3.2 Η έννοια της διάκρισης	94
3.3 Η σχέση ανάμεσα στην ετερότητα και τη διάκριση	95
3.4 Ο εκφοβισμός διάκρισης	98
3.5 Θεωρίες που εξηγούν την αυξημένη πιθανότητα των μειονοτικών ομάδων να δεχθούν εκφοβισμό	106
3.5.1 Η θεωρία της ανισορροπίας της δύναμης (the imbalance of power theory)	107
3.5.2 Η θεωρία της μη κοινωνικής προσαρμογής (social misfit theory)	108
3.5.3 Η θεωρία της απειλής της ομάδας (group threat theory)	112
3.5.4 Η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (social identity theory)	113

Κεφάλαιο 4: Σχολικός εκφοβισμός και εθνοπολιτισμική ετερότητα

4.1 Ο εθνικός/φυλετικός εκφοβισμός	123
4.2 Έρευνες σχετικά με τον εθνικό/φυλετικό εκφοβισμό	129

Κεφάλαιο 5: Σχολικός εκφοβισμός και αναπηρία

5.1 Εκφοβισμός που βασίζεται στην κατάσταση της αναπηρίας	134
5.2 Έρευνες σχετικά με τον εκφοβισμό απέναντι σε μαθητές με αναπηρία	146

Κεφάλαιο 6: Η σχέση ανάμεσα στον εκφοβισμό και την πολλαπλή διάκριση

6.1 Ο εκφοβισμός πολλαπλής διάκρισης	151
6.2 Έρευνες σχετικά με την εμπλοκή των αλλοδαπών μαθητών με αναπηρία σε περιστατικά εκφοβισμού	154

ΜΕΡΟΣ Β΄
ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ ΑΛΛΟΔΑΠΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ
ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΕΝΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ

Κεφάλαιο 7: Σκοπός της έρευνας και ερευνητικά ερωτήματα	161
Κεφάλαιο 8: Το δείγμα της έρευνας	165
Κεφάλαιο 9: Μεθοδολογία της έρευνας	171
9.1 Μέθοδος συλλογής των δεδομένων	171
9.2 Ερευνητική διαδικασία	176
9.3 Μεταγραφή των συνεντεύξεων	178
9.4 Ανάλυση των δεδομένων	179
Κεφάλαιο 10: Ευρήματα της έρευνας	183
10.1 Μορφές εκφοβισμού απέναντι στους αλλοδαπούς μαθητές με αναπηρία	183
10.1.1 Περιστατικά λεκτικού εκφοβισμού	184
10.1.2 Περιστατικά κοινωνικού εκφοβισμού	187
10.1.3 Περιστατικά σωματικού εκφοβισμού	192
10.1.4 Περιστατικά ηλεκτρονικού εκφοβισμού	193
10.2 Χώροι εκδήλωσης εκφοβισμού απέναντι στους αλλοδαπούς μαθητές με αναπηρία	196
10.2.1 Εκδήλωση του εκφοβισμού κατά το διάλειμμα (αυλή, διάδρομοι, σκάλες, τουαλέτες)	198
10.2.2 Εκδήλωση του εκφοβισμού κατά τη διδακτική ώρα (μέσα ή έξω από την αίθουσα διδασκαλίας, αίθουσα εκδηλώσεων)	200
10.2.3 Εκδήλωση εκφοβισμού στα μαθήματα της Φυσικής Αγωγής και της Πληροφορικής	203
10.2.4 Εκδήλωση εκφοβισμού πριν από την αρχή ή μετά το τέλος της σχολικής μέρας (προαύλιο, περιβάλλον χώρος έξω από το διδακτήριο)	204
10.2.5 Εκδήλωση εκφοβισμού κατά τις σχολικές εκδρομές (επισκέψιμοι χώροι, λεωφορείο μετακίνησης)	204
10.2.6 Εκδήλωση εκφοβισμού κατά τις απογευματινές ώρες (εμφάνιση ηλεκτρονικού εκφοβισμού στο σπίτι, αποκλεισμός από τις συναντήσεις των μαθητών)	205
10.3 Η ετερότητα ως αιτία εκδήλωσης του εκφοβισμού απέναντι στους αλλοδαπούς μαθητές με αναπηρία	206
10.3.1 Η διαφορετική εθνική καταγωγή ως αιτία εκφοβισμού	211
10.3.2 Η αναπηρία ως αιτία εκφοβισμού	222

10.4	Τρόποι διαχείρισης του εκφοβισμού από τους αλλοδαπούς μαθητές με αναπηρία	227
10.4.1	Αποσιώπηση των περιστατικών εκφοβισμού	228
10.4.2	Αναφορά των περιστατικών εκφοβισμού στον φίλο ή τους φίλους	231
10.4.3	Αναφορά των περιστατικών εκφοβισμού στους γονείς	234
10.4.4	Αναφορά των περιστατικών εκφοβισμού στα αδέρφια	236
10.4.5	Αναφορά των περιστατικών εκφοβισμού στους εκπαιδευτικούς	238
10.5	Η σχέση ανάμεσα στην ύπαρξη φίλων και τις εμπειρίες εκφοβισμού των αλλοδαπών μαθητών με αναπηρία	242
10.5.1	Μικρότερη συχνότητα εμφάνισης εκφοβισμού	243
10.5.2	Παροχή βοήθειας στο θύμα κατά τη διάρκεια του περιστατικού	246
10.5.3	Συναισθηματική στήριξη μετά το τέλος του περιστατικού	248
10.5.4	Μετριασμός των αρνητικών συνεπειών του εκφοβισμού	249
10.5.5	Συζήτηση με τους φίλους με σκοπό την αντιμετώπιση του εκφοβισμού	251
Κεφάλαιο 11: Προτάσεις για μελλοντικές έρευνες		255
Συμπεράσματα.....		259
Βιβλιογραφία		263
Ελληνόγλωσσες βιβλιογραφικές αναφορές		263
Ξενόγλωσσες βιβλιογραφικές αναφορές		267

Εισαγωγή

Ο εκφοβισμός θεωρείται ένα πολυδιάστατο φαινόμενο το οποίο προσελκύει όλο και περισσότερο το ενδιαφέρον των ερευνητών στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών και συναντάται διεθνώς με μικρότερη ή μεγαλύτερη συχνότητα (Elamé, 2013). Έρευνες μεγάλης κλίμακας δείχνουν ότι υψηλά ποσοστά εκφοβισμού καταγράφονται σε όλες τις χώρες του κόσμου (Cook et al., 2010), όπως στην Αμερική (Carter & Spencer, 2006· Cook et al., 2010· Wang, Iannotti & Nansel, 2009), τον Καναδά (Carter & Spencer, 2006· Vaillancourt et al., 2010) και την Ευρώπη (Carter & Spencer, 2006· Craig et al., 2009). Βέβαια, τα δεδομένα αναφορικά με τη συχνότητα εμφάνισης των περιστατικών εκφοβισμού ποικίλλουν μεταξύ των χωρών λόγω της διαφορετικής ερευνητικής μεθοδολογίας που χρησιμοποιείται (Carter & Spencer, 2006· Olweus, 1999). Οι ποικίλες πτυχές του θέματος που αναδύονται συνεχώς και τίθενται υπό συζήτηση έχουν οδηγήσει τους ακαδημαϊκούς, τους πολιτικούς και τους εκπαιδευτικούς να αποφαινόμενοι για τον εκφοβισμό ως ένα φαινόμενο που έχει λάβει ανησυχητικά μεγάλες διαστάσεις (Polanin & Vera, 2013), κρούοντας τον κώδωνα του κινδύνου, δεδομένου ότι συνοδεύεται από σοβαρές και μακροπρόθεσμες συνέπειες για τους εμπλεκόμενους. Στις μέρες μας, η επιστημονική έρευνα ανανεώνεται συνεχώς, εφόσον στο προσκήνιο τίθενται νέες πτυχές του θέματος, όπως για παράδειγμα ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός και η αντιμετώπισή του (Smith, 2016a). Έτσι, σε διεθνές επίπεδο σημειώνεται πλέον αρκετή πρόοδος στην εξέταση του ζητήματος (Elamé, 2013· Smith, Cowie & Blades, 2015).

Πρόκειται για ένα σύνθετο και επίμονο πρόβλημα που βρίσκεται εδώ και κάποιες δεκαετίες στο επίκεντρο σοβαρών και εκτεταμένων συζητήσεων (Carter & Spencer, 2006· Wang, Iannotti & Nansel, 2009) και παρατηρείται σε οποιοδήποτε πλαίσιο υπάρχει κατάχρηση δύναμης (Chadwick, 2014). Τα τελευταία χρόνια ο σχολικός εκφοβισμός –το φαινόμενο που εκδηλώνεται στο σχολικό περιβάλλον– προσεγγίζεται από ερευνητές¹ που ανήκουν σε ποικίλους

1. Η επιλογή της χρήσης των ουσιαστικών, των επιθέτων και των αντωνυμιών στο αρσενικό γραμματικό γένος γίνεται αποκλειστικά για λόγους συντομίας και για διευκόλυνση της ανάγνωσης.

επιστημονικούς κλάδους (π.χ. ψυχολόγους, παιδαγωγούς, κοινωνιολόγους, παιδιάτρους) (Elamé, 2013). Αν και τέτοια περιστατικά βίας εμφανίστηκαν από την εποχή της ίδρυσης του σχολικού θεσμού, για πολλές δεκαετίες ο σχολικός εκφοβισμός αποτέλεσε ένα θέμα για το οποίο δεν δινόταν ιδιαίτερη σημασία ή η σοβαρότητά του παραβλεπόταν (Olweus, Limber & Mihalic, 1999· Smith, 2016a). Εφόσον όμως το σχολείο αποτελεί θεσμό κοινωνικοποίησης και εκπαίδευσης, είναι σημαντικό να μελετηθεί το πώς εκδηλώνεται ο εκφοβισμός σε αυτό το πλαίσιο, καθώς και με ποιες μορφές εμφανίζεται, δεδομένου ότι αποτελεί στοιχείο του κοινωνικού κόσμου των παιδιών και των εφήβων (Hunter, Boyle & Warden, 2007). Ακόμη, η αυξημένη προσοχή που έχει δοθεί στον σχολικό εκφοβισμό και η ανάγκη που αναδεικνύεται για τη συστηματική μελέτη του συνδέονται με την εμφάνιση των σοβαρών αρνητικών επιδράσεων που έχει στους μαθητές που έχουν βιώσει τέτοιου είδους εμπειρίες ή που ασκούν τέτοιου είδους ενέργειες (Christensen et al., 2012· Reijntjes et al., 2010). Ο κίνδυνος για την εκδήλωση περιστατικών εκφοβισμού ελλοχεύει για κάθε σχολείο οποιασδήποτε χώρας, εφόσον στο σχολικό πλαίσιο μπορεί να εμφανιστούν διάφορα ψυχοκοινωνικά ζητήματα τα οποία συνδέονται με τις πολύπλοκες συμπεριφορές των παιδιών και των εφήβων (Elamé, 2013).

Αν και οι έρευνες σχετικά με την εμφάνιση του σχολικού εκφοβισμού στα ελληνικά σχολεία ξεκίνησαν συστηματικά τη δεκαετία του 1990, αυξάνονται με ταχείς ρυθμούς, έχοντας ως στόχο να αποτυπώσουν το φαινόμενο, τη συχνότητά του, τους ρόλους των εμπλεκόμενων και τους παράγοντες πρόληψης ή αντιμετώπισής του (Ψάλη & Κασάπη, 2012). Στον ελλαδικό χώρο, το ποσοστό των μαθητών που εμπλέκονται στον εκφοβισμό είτε ως θύτες είτε ως θύματα στην πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια γενική εκπαίδευση είναι ιδιαίτερα αυξημένο, όπως δείχνουν οι σχετικές έρευνες ανεξάρτητα από τη μεθοδολογία που χρησιμοποιούν και το πλαίσιο όπου διεξάγονται (Giovazolias et al., 2010· Pateraki & Houndoumadi, 2001· Psalti, 2012). Μάλιστα, σε γενικές γραμμές φαίνεται ότι η συχνότητα εμφάνισής του στα ελληνικά σχολεία πολλές φορές είναι μεγαλύτερη συγκριτικά με άλλες χώρες (Rigby, 2008).

Πρόσφατα, δημιουργήθηκε έντονο ενδιαφέρον για την εξέταση μίας ιδιαίτερης πτυχής του φαινομένου και συγκεκριμένα για τη σχέση του εκφοβισμού με την ετερότητα, η οποία δεν είχε διερευνηθεί συστηματικά και δεν υπήρχε σαφής εικόνα για αυτήν. Ποικίλα διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά, όπως η εθνικότητα, η φυλή, το φύλο, η θρησκεία, η ομιλούμενη γλώσσα, ο σεξουαλικός προσανατολισμός και η ύπαρξη αναπηρίας ή/και ειδικών εκπαιδευτικών αναγκών, αποτελούν παράγοντες που σχετίζονται με την εμφάνιση εκφοβισμού που βασίζεται στη διάκριση. Μέχρι πρόσφατα, ο αριθμός των ερευνών με αντικείμενο τον εκφοβισμό και τη σχέση του με διάφορες μορ-

φές διάκρισης ήταν περιορισμένος (Elamé, 2013). Ωστόσο, στη σημερινή κοινωνία κρίνεται απαραίτητο να εξεταστεί ο ρόλος της ετερότητας στην εμφάνιση του εκφοβισμού. Εξάλλου, η εμπλοκή στον εκφοβισμό βασίζεται σε ένα σύνολο σύνθετων αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στο άτομο και το κοινωνικό περιβάλλον όπου ζει (Hong & Espelage, 2012), οι οποίες δεν έχουν διερευνηθεί ακόμη σε βάθος. Επομένως, ο εκφοβισμός διάκρισης θεωρείται ένα θέμα ζωτικής σημασίας, εφόσον στη σύγχρονη κοινωνία είναι απαραίτητο να διασφαλιστεί ότι κάθε πολίτης αξίζει κοινωνικής αναγνώρισης (Elamé, 2013).

Για την αντιμετώπιση του φαινομένου του εκφοβισμού απαιτείται αρχικά να κατανοήσουμε σε βάθος το ζήτημα και τις ιδιαίτερες πτυχές του, ώστε μέσω της συνεργασίας να δημιουργηθεί μια κουλτούρα αποδοχής και σεβασμού απέναντι στον «διαφορετικό» Άλλον, τόσο σε επίπεδο σχολείου όσο και σε επίπεδο κοινωνίας. Η κοινωνική φύση του εκφοβισμού δείχνει την ανάγκη για τη μελέτη των κοινωνικών σχέσεων που υπάρχουν μεταξύ των μαθητών που εμπλέκονται άμεσα στον σχολικό εκφοβισμό, των ευρύτερων ομάδων των μαθητών στο σχολείο, των διαδικασιών στο σχολικό πλαίσιο (Thompson, Arora & Sharp, 2002), καθώς και την ανάγκη για την εξέταση του ρόλου των αξιών και των χαρακτηριστικών της σχολικής και ευρύτερης κοινότητας. Μέχρι τώρα υπάρχει μια ασυνέχεια ως προς την προσέγγιση που ακολουθείται για την αντιμετώπιση του εκφοβισμού στα σχολεία διεθνώς. Ωστόσο, η ανάγκη για την «κοινωνική αλλαγή του σχολείου» που προβάλλεται σήμερα απαιτεί μεταξύ άλλων τη μελέτη του σχολικού εκφοβισμού γενικότερα, αλλά και τη σύνδεσή του –όπως αναφέρθηκε παραπάνω– με τις διάφορες μορφές διάκρισης (π.χ. ως προς το φύλο, τον σεξουαλικό προσανατολισμό, την αναπηρία, τη θρησκεία, την εθνική καταγωγή και τη φυλή) (Elamé, 2013).

Μέχρι πρόσφατα, η πλειονότητα των ερευνών σχετικά με τον εκφοβισμό εστίαζε στα αποκλίνοντα προσωπικά χαρακτηριστικά των μαθητών που δρουν ως θύτες, ενώ το σχολείο ή οι ενήλικοι σπάνια θεωρούνταν μέρος του προβλήματος (Duncan, 2013). Ωστόσο, το σχολείο αποτελεί ένα κοινωνικό σύστημα και διάφορες πτυχές του, όπως η σχολική οργάνωση, η κυρίαρχη εθνική κουλτούρα κ.ά., επηρεάζουν την εμφάνιση του φαινομένου (Duncan, 2013). Εφόσον ο σχολικός εκφοβισμός δεν αποτελεί απλά ένα μεμονωμένο συμβάν αλλά ένα πολύπλοκο σύνολο περιστατικών που συμβαίνουν σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, είναι σημαντικό να μελετηθούν οι διάφορες πλευρές του προβλήματος, όπως οι διαπροσωπικές σχέσεις του ατόμου που εμπλέκεται σε τέτοιου είδους επεισόδια, το οικογενειακό περιβάλλον, το κλίμα του σχολείου και η επίδραση της κοινωνίας και του πολιτισμού (Ovejero et al., 2016). Το κοινωνικοοικολογικό μοντέλο (ecological model) (βλ. Bronfenbrenner, 1979) υιοθετείται τα τελευταία χρόνια συστηματικά για τη διερεύνηση του θέματος του εκφοβισμού (Espelage & Swearer,

2004· Hong & Espelage, 2012), προκειμένου να κατανοηθούν οι ποικίλοι παράγοντες επίδρασης στη συμπεριφορά του ατόμου και συγκεκριμένα εάν αυτοί αυξάνουν ή μειώνουν την πιθανότητα να δεχθούν εκφοβισμό. Η ολιστική προσέγγιση του φαινομένου περιλαμβάνει διαφορετικά στοιχεία ή πρόσωπα που συνδέονται με το θέμα, όπως το σχολικό περιβάλλον, το σχολικό ήθος, το διδακτικό προσωπικό, τον διευθυντή της σχολικής μονάδας, τις ομάδες των συνομηλίκων, τους γονείς και φυσικά τους ίδιους τους μαθητές (θύτες, θύματα, παρατηρητές, οι άλλοι μαθητές του σχολείου) (Cowie & Jennifer, 2007).

Μια τέτοια προσέγγιση αυξάνει την πιθανότητα για τη δημιουργία αποτελεσματικών δράσεων πρόληψης και παρέμβασης με σκοπό τη δημιουργία ενός ασφαλούς και ευχάριστου σχολικού περιβάλλοντος (Qureshi, 2013). Οι εκπαιδευτικοί που έχουν θετικές αντιλήψεις απέναντι σε μορφές ετερότητας, όπως είναι η εθνοπολιτισμική, αξιολογούν το κλίμα στο σχολείο όπου εργάζονται ως θετικό, επειδή ίσως οι πρωτοβουλίες και οι ενέργειές τους απέναντι στην ετερότητα διέπουν όλη τη σχολική ζωή και δεν εστιάζουν μόνο σε μια έκθεση ή γιορτή που έχει μεν ως στόχο να προβληθεί η σημασία της διαφορετικότητας, αλλά σπάνια μένει στη μνήμη (Samsari & Nikolaou, 2015). Ένα ήρεμο σχολικό περιβάλλον και ένα υγιές σχολικό κλίμα για όλα τα παιδιά αποτελούν το σημείο-κλειδί κάθε προσπάθειας παρέμβασης κατά του φαινομένου (Olweus & Limber, 2010· Σιομπότη, Σαμσάρη & Σαμσάρης, 2016). Επομένως, γίνεται κατανοητό ότι οι μαθητές θα πρέπει πρώτα να αισθάνονται ασφαλείς τόσο στο σπίτι όσο και στο σχολείο, ώστε να είναι σε θέση να μάθουν (McNamara, 2013· Olweus, Limber & Mihalic, 1999).

Στο παρόν σύγγραμμα σκιαγραφείται το προφίλ των αλλοδαπών μαθητών με αναπηρίες που φοιτούν στα ελληνικά γενικά σχολεία και επιχειρείται μια πρώτη διερεύνηση των εμπειριών τους αναφορικά με την εμπλοκή τους με τον ρόλο του θύματος σε περιστατικά σχολικού εκφοβισμού, ενώ παράλληλα εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο ο παράγοντας της «ετερότητας» συνδέεται με την εμφάνιση του εκφοβισμού απέναντι σε αυτούς τους μαθητές. Αν και τα τελευταία χρόνια υπάρχουν πολλές έρευνες που εστιάζουν στον σχολικό εκφοβισμό απέναντι σε μαθητές που ανήκουν σε μια συγκεκριμένη μειονοτική ομάδα (π.χ. μαθητές που έχουν διαφορετική εθνική/φυλετική προέλευση, μαθητές με αναπηρία, μαθητές με διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό, μαθητές με διαφορετικό χρώμα δέρματος), μέχρι σήμερα δεν έχει διερευνηθεί επαρκώς και ενδελεχώς το ζήτημα της εμπλοκής των παιδιών και εφήβων που κατέχουν πολλαπλές κοινωνικές ταυτότητες σε περιστατικά σχολικού εκφοβισμού (Ajodhia-Andrews, 2014· Hanish et al., 2013· McGee, 2014). Μία τέτοια μειονοτική ομάδα με πολλαπλά διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά είναι και οι αλλοδαποί μαθητές με αναπηρία. Οι μαθητές αυτοί αποτελούν έναν πληθυσμό που δεν συμπεριλαμβάνεται συχνά σε έρευνες που άπτονται εκ-

παιδευτικών και ψυχολογικών θεμάτων. Γενικά, υπάρχει η τάση τα διάφορα ζητήματα που προκύπτουν από την παρουσία των αλλοδαπών μαθητών με αναπηρία στο σχολικό πλαίσιο να αποσιωπούνται στις επιστημονικές συζητήσεις (Artiles, 2000). Επίσης, δεν έχει εξεταστεί ακόμη ο τρόπος με τον οποίο ο παράγοντας της διαφορετικής εθνικότητας συνδυαστικά με τον παράγοντα της αναπηρίας συνδέονται με την εμφάνιση σχολικού εκφοβισμού. Η έρευνα αναδεικνύει κάποιες βασικές πτυχές των κοινωνικών και συναισθηματικών εμπειριών που βιώνουν οι αλλοδαποί μαθητές με αναπηρία στην Ελλάδα, με σκοπό τα ευρήματα να χρησιμοποιηθούν για την αντιμετώπιση του φαινομένου και τη βελτίωση του σχολικού περιβάλλοντος. Η διάρθρωση του συγγράμματος αναπτύσσεται σε δύο κύρια μέρη.

Στο πρώτο μέρος, το θεωρητικό, παρατίθενται ο ορισμός και τα χαρακτηριστικά του σχολικού εκφοβισμού και περιγράφονται βασικές πτυχές του φαινομένου, όπως οι μορφές εκδήλωσής του, ο ρόλος των εμπλεκόμενων μαθητών σε τέτοιου είδους επεισόδια, οι χώροι εμφάνισης τέτοιων περιστατικών, οι συνέπειές του, οι τρόποι αντιμετώπισης τέτοιων περιστατικών από τους μαθητές-θύματα και ο ρόλος που διαδραματίζουν οι φιλικές σχέσεις του μαθητή-θύματος κατά την εκδήλωση του φαινομένου. Ακόμη, στο θεωρητικό μέρος περιγράφονται τα χαρακτηριστικά των αλλοδαπών μαθητών με αναπηρία και παρουσιάζεται η σχέση ανάμεσα στον εκφοβισμό, την ετερότητα και τη διάκριση, η σύνδεση του σχολικού εκφοβισμού με την εθνοπολιτισμική ετερότητα ή την αναπηρία αντίστοιχα, αλλά και η σύνδεση του φαινομένου με τη συνύπαρξη των δύο παραπάνω διαφοροποιητικών χαρακτηριστικών.

Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζεται η πρωτότυπη έρευνα που αποτυπώνει τις εμπειρίες σχολικού εκφοβισμού των αλλοδαπών μαθητών με αναπηρίες στα γενικά σχολεία της ελληνικής επικράτειας. Αποτελεί την πρώτη προσπάθεια διερεύνησης του τρόπου με τον οποίο τα ίδια τα παιδιά και οι έφηβοι κατανοούν τις πολλαπλές διαφορές που εμφανίζουν και τις συνδέουν με τις εκφοβιστικές συμπεριφορές που έχουν δεχθεί. Οι αναφορές των μαθητών-θυμάτων προσέφεραν μια πλούσια περιγραφή των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν, ώστε να αποκαλυφθούν οι σκέψεις, τα συναισθήματα και οι αντιλήψεις τους. Σε αυτό το μέρος περιγράφεται το δείγμα της έρευνας, η ερευνητική μεθοδολογία, τα ευρήματά της και οι ερμηνείες αυτών των ευρημάτων που εμπλουτίζουν την επιστημονική γνώση και την εξέλιξη της έρευνας, ενώ διατυπώνονται παράλληλα προτάσεις ή θέματα για μελλοντικές μελέτες.

Η εκπόνηση του συγκεκριμένου πονήματος σηματοδοτεί το αποκορύφωμα μιας επίπονης, συστηματικής, αδιάλειπτης και πολύπλοκης προσπάθειας. Αισθάνομαι την ανάγκη να εκφράσω την ευγνωμοσύνη και τον απεριόριστο

σεβασμό μου στον Καθηγητή κύριο Γεώργιο Νικολάου για την επιστημονική του καθοδήγηση και τη μεγάλη τιμή να προλογίσει το βιβλίο και να στηρίξει αμέριστα κάθε στάδιο αυτής της δύσκολης και συνάμα συναρπαστικής διαδρομής. Οι γνώσεις του, η διαρκής προθυμία και η άμεση ανταπόκρισή του σε κάθε προβληματισμό στάθηκαν σημαντικοί αρωγοί για την έναρξη και την ολοκλήρωση αυτού του πονήματος.

Ακόμη, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στους μαθητές που δέχθηκαν να μοιραστούν τις προσωπικές τους εμπειρίες και να συμμετάσχουν στην έρευνα, επιτρέποντας τη διεξαγωγή της. Παράλληλα, ευχαριστώ θερμά τους γονείς των μαθητών αυτών για τη συγκατάθεση και την άριστη συνεργασία που είχα μαζί τους.

Με την παρούσα εργασία επιχειρείται να εισακουστούν οι «φωνές» των παιδιών και των εφήβων μιας ιδιαίτερα κοινωνικά ευάλωτης ομάδας που καταπνίγονται μέσα στο σχολείο και να τεθούν τα πρώτα θεμέλια για τον σεβασμό και την ανάδειξη της ετερότητάς τους. Η καλύτερη κατανόηση του πολύπλοκου φαινομένου απαιτείται για τον σχεδιασμό των κατάλληλων πρακτικών και μεθόδων παρέμβασης, οι οποίες θα προσαρμόζονται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κάθε πλαισίου και στην εκάστοτε πολιτισμική πραγματικότητα (Elamé, 2013). Είναι απαραίτητο η διαφορετικότητα να πάψει να νοείται ως πρόβλημα, αλλά να αποτελέσει αφορμή για μάθηση και για βελτίωση της σχολικής κοινότητας, σηματοδοτώντας την αρχή για την άρση ενός παραδοσιακού εκπαιδευτικού συστήματος.